

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 3.085-726.2(450.361Trst)"09/12"

Prejeto: 11. 6. 2019

Ana Jenko Kovačič

asist. mag., mlada raziskovalka, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: ana.jenko@ff.uni-lj.si

Javna oblast tržaških škofov v mestu Trst od sredine 10. do konca 13. stoletja skozi prizmo odnosov s tržaško komuno

IZVLEČEK

Prispevek obravnava javno oblast tržaških škofov v mestu Trst, ki so jo de iure izvajali od leta 948, ko jo je tedanji škof Ivan prejel od italškega kralja Lotarja II., do sredine oziroma konca 13. stoletja. Od prve polovice 12. stoletja naprej imamo ohranjenih več pisnih virov, ki na različne načine zadevajo dejavnosti škofov, obenem pa je mogoče z ustrezno interpretacijo virov, ki niso neposredno vezani na izvajanje javne oblasti škofov, dopolniti razumevanje odnosov med različnimi političnimi akterji v mestu in širši regiji. S tem vprašanjem se je v zadnjem poldrugem stoletju ukvarjalo več tržaških zgodovinarjev, ki pa so pri svojem delu vedno obravnavali zgolj nekatere vire in posledično le določene vidike javne oblasti tržaških škofov.

KLJUČNE BESEDE

Trst, srednji vek, mejna grofija Istra, javna oblast, tržaška škofija, tržaški škofje, tržaška komuna

ABSTRACT

BISHOPS OF TRIESTE AND THEIR PUBLIC AUTHORITY IN THE CITY FROM THE MID-TENTH TO THE END OF THE THIRTEENTH CENTURY IN RELATION TO THE COMMUNE OF TRIESTE

The contribution deals with the de jure public authority that the bishops of Trieste held in the city from 948, when it was granted to the then Bishop John by King Lothar II of Italy, to the end of the thirteenth century with partial loss of their jurisdictions in the middle of the century. Whereas several written sources that have been preserved from the said period reveal various aspects of the bishops' actions, a proper interpretation of sources that do not deal directly with their government may supplement our understanding of relations between various political actors both in the city itself and its wider surroundings. Although this question has been addressed by several Trieste historians over the last century and a half, their interest has been limited to only certain sources and hence only certain aspects of public authority exercised by the bishops of Trieste.

KEY WORDS

Trieste, Middle Ages, margraviate of Istria, public authority, Diocese of Trieste, Commune of Trieste

Trst je med srednjeveškimi istrskimi mesti poseben primer, saj je bil izvzet iz oblasti istrskih mejnih grofov zaradi podelitve javne oblasti škofu Ivanu s strani kralja Lotarja II. leta 948. To je imelo za posledico tudi drugačen razvoj mestne komune. Vprašanje javne oblasti tržaških škofov v mestu Trst je mogoče obravnavati z več zornih kotov. Najprej je treba preučiti, kako so bile v praksi videti pristojnosti škofov v mestu Trst ter kakšna je bila dinamika izvajanja javne oblasti. Prav tako je pomembno vprašanje zunanje politike mesta s političnimi tvorbami, kot sta istrska mejna grofija in beneška komuna. Ti točki sta osnovno izhodišče, na podlagi katerega je mogoče raziskovati nadaljnja vprašanja politične, družbene, ekonomske, cerkvenoupravne in celo urbanistične narave. Vendar čeprav so tržaški škofje javno oblast prejeli sredi 10. stoletja, zaradi neohranjenosti pisnih virov nimamo nobenega indika o dinamiki izvajanja javne oblasti vse do tridesetih let 12. stoletja. V listini o ozemeljskem sporu med Trstom in Devinskimi gospodi iz leta 1139 je prvič dokumentiran škofov uradnik gastald, obenem pa listina prinaša tudi prvo omembo tržaške komune. Ker iz predhodnega časa, ko se mestna skupnost v Trstu še ni začela organizirati v komuno, nimamo ohranjenih dokumentov, ki bi neposredno prikazali tedanje stanje, škofovega izvajanja javne oblasti ni mogoče preučevati *per se*, temveč zgolj v poznejšem obdobju v odnosu do komune kot tiste institucije, ki naposled doseže avtonomijo in postane nosilec javne oblasti v mestu. Zato je vprašanje javne oblasti tržaških škofov v mestu Trst dejansko vprašanje odnosa med tržaškimi škofi in komuno, ki naposled, po poldrugem stoletju sobivanja, privede do prevlade komune in skrčenja pristojnosti škofa na njegovo primarno, to je cerkvenoupravno področje. Pričujoči prispevek se osredotoča na dva najpomembnejša in najočitnejša vidika, to je na pristojnosti škofa iz naslova javne oblasti v mestu Trst ter na zunanje politične odnose. Tem vprašanjem je mogoče slediti s pomočjo manjšega števila ohranjenih pisnih virov, ki neposredno ali posredno zadevajo razmere v mestu in širši regiji. Pri delu so v pomoč naslednja raziskovalna vprašanja: Kako se v virih kaže škofova javna oblast v praksi? Kateri uradniki so izhajali iz škofovega kroga in katere so bile njihove pristojnosti? Kako je potekalo izvajanje jurisdikcije ter s kom na čelu se je mesto Trst kazalo v zunanji politiki? Kako so druge politične tvorbe nastopale do nosilca javne oblasti v mestu Trst? Kakšen status je imelo mesto Trst napram drugim mestom v Istri, podrejenim javni oblasti oglejskih patriarhov? In končno, kako je dejstvo, da so bili škofje nosilci javne oblasti, vplivalo na zgodovino mesta Trst v srednjem veku ter na razvoj komune?

Zaradi posebnega položaja mesta Trst je bilo vprašanje javne oblasti tržaških škofov v zgodovini pisju že večkrat bolj ali manj temeljito obravnavano. Z njim se srečamo tako v splošnih zgodovin-

skih pregledih Istre ter njenega političnega ustroja v srednjem veku kot tudi v posameznih študijah, ki so se posvetile zgolj Trstu. Medtem ko dela iz prve skupine ta problem obravnavajo zgolj sumarično in posledično ne prinašajo novih zaključkov,¹ so nekatere specifične študije že pomembno osvetlile stanje v Trstu med sredino 10. in koncem 13. stoletja. Govora je o prispevku in poglavju v monografiji Giovannija de Vergottinija, v katerih je do tedaj najceloviteje osvetlil odnose med tržaškimi škofi in komuno,² ter o dveh prispevkih Giuseppeja Cuscita.³ Za oba raziskovalca je značilno, da sta se vprašanju izvajanja javne oblasti v Trstu posvetila tako z vidika notranjih odnosov v mestu kot zunanje politike, vendar pri svojem delu nista upoštevala vseh razpoložljivih virov, ki prinašajo (tudi posredne) indice ter dodatno osvetljujejo dinamiko odnosov med škofom in komuno. Prav tako nista naredila vzporedne primerjave z drugimi mesti na istrskem polotoku ter upoštevala analogij s podobnimi primeri v severni in osrednji Italiji. Za raziskovanje javne oblasti tržaških škofov v Trstu so prav tako pomembni prispevki, ki obravnavajo kronologijo tržaških škofov, saj kljub zastarelim metodam dela prinašajo nabor in oceno dejavnosti vsakega posameznega škofa.⁴

Podelitev javne oblasti tržaškim škofom leta 948

Do podelitve javne oblasti tržaškim škofom, natančneje, tedanjemu škofu Ivanu⁵ je prišlo leta 948 s strani italškega kralja Lotarja II.⁶ Pristojnosti, ki

¹ Gl. na primer Benussi, *Nel medio evo*; Cusin, *Venti secoli*; Tamaro, *Storia di Trieste*; Rutar, *Samosvoje mesto*.

² Vergottini, *Comune e vescovo*, str. 361–380; Vergottini, *Lineamenti storici II*.

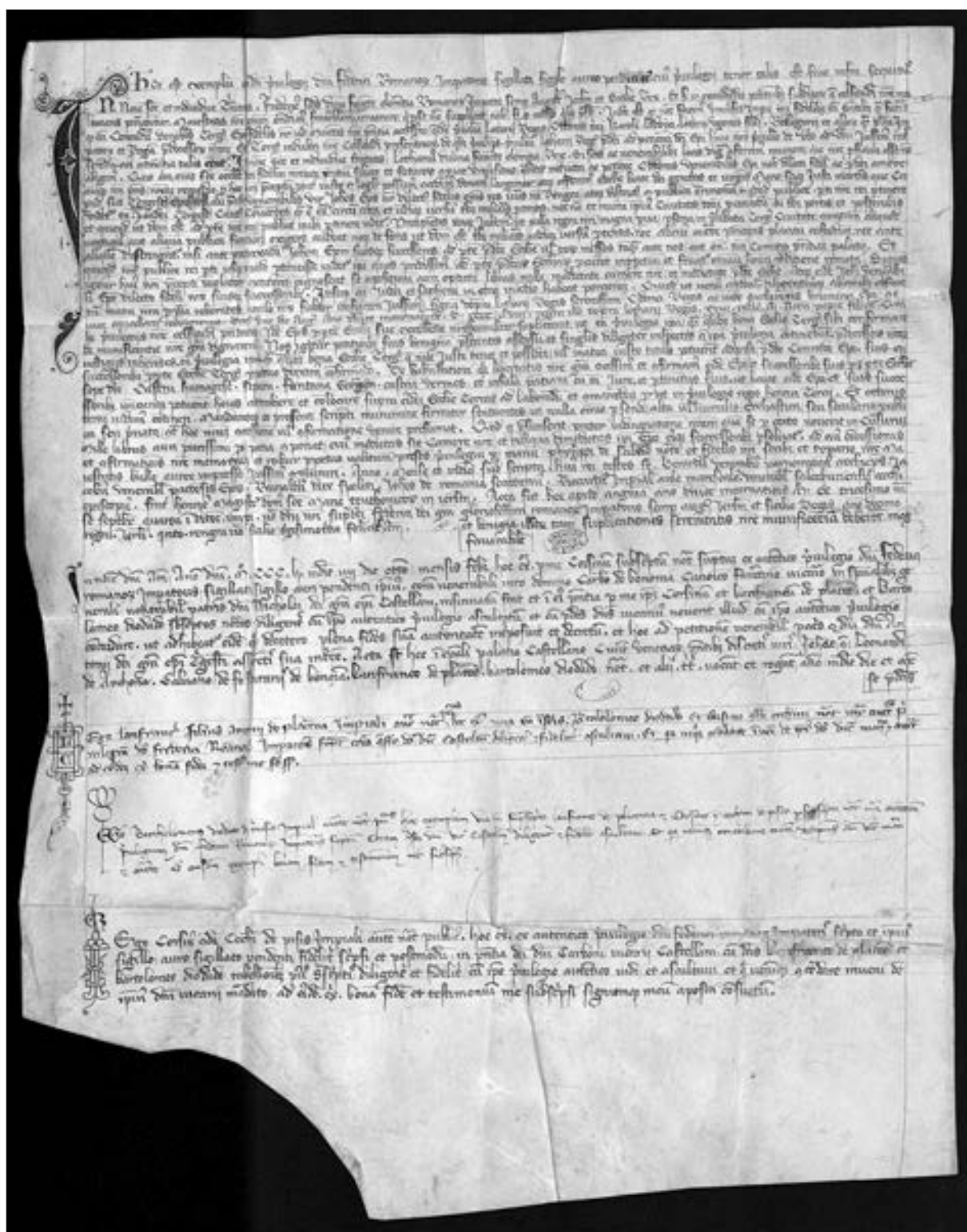
³ Cuscito, *La diocesi*; Cuscito, *La formazione dei poteri*, str. 131–144; gl. tudi Cuscito, *La chiesa tergestina*, str. 259–337; Cuscito, *Trieste*, str. 28–29.

⁴ Babudri, *Nuovo sillabo*, str. 157–243; Kos, *Opazke h kronološki vrsti*, str. 161–218; gl. tudi Vidulli Torlo, *I vescovi*, str. 130–137.

⁵ Babudri, *Nuovo sillabo*, str. 178–179; Kos, *Opazke h kronološki vrsti*, str. 167.

⁶ CDI I, str. 163, št. 73; Schiaparelli (ur.), *I diplomi di Ugo*, str. 276–278, št. XI; prav tam, str. 278–280, št. XII; Kos, *Gradiivo II*, str. 302–303, št. 394; listina je ohranjena v več prepisih, od katerih je najstarejši datiran v 14. stoletje. Besedilo listine kralja Lotarja II. je bilo leta 1230 v celoti inserirano v cesarsko potrditev s strani Friderika II., gl. Bonomo, *Sopra le monete*, str. 8 (transkripcija listine Friderika II. v Kandlerjevi izdaji virov zaradi redakcijske politike ne vključuje prepisa listine Lotarja II., gl. CDI II, str. 438–439, št. 250). Starejša historiografija je listino napačno datirala v leto 848 ter jo pripisala kralju Lotarju I., gl. Ughelli, *Italia Sacra V*, stolp. 502; Scussa, *Storia cronografica*, str. 47–48; Cuscito, *La formazione dei poteri*, 131.

Listina Lotarja II. je bila zaradi svoje vsebine ter v primerjavi s poznejšimi podelitvami suverenov tržaškim škofom podvržena dvomom o pristnosti. V literaturi je v tem smislu izpostavljena omemba palatinskega grofa v kontekstu podelitve pristojnosti prelatu; tržaški primer iz leta 948 je namreč najstarejši ohranjen s tovrstno navedbo; naslednja ohranjena podelitev, v besedilu katere je omenjen palatinski grof, je listina cesarja Otona I. za škofa v Parmi iz leta 962. Poleg tega v potr-

Notarski prepis privilegija cesarja Friderika II. iz leta 1230 tržaškemu škofu Konradu, ki vsebuje besedilo listine kralja Lotarja II. iz leta 948 za tržaškega škofa Ivana, datiran 8. 2. 1351 (ASVe, Miscellanea atti diplomatici e privati, b. 2, n. 93).

izhajajo iz vsebine listine in ki so jih tržaški škofje prejeli za območje Trsta in treh milj okolice, so: javna oblast, kot na tem območju pritiče kralju, pravica do izvajanja kazenskega in civilnega sodstva, upravljanje z obzidjem ter njemu pripadajočimi objekti, monopol nad pobiranjem posebne davčne obveznosti od trgovanja na sejmi⁷ in kakršnega koli drugega davka ter pravica do sklicevanja sodnih zborovanj. Zadnja pristojnost je v literaturi izpostavljena kot problematična, saj je bila deležna dveh različnih interpretacij na podlagi drugačnega razumevanja zadnjega dela stavka, ki govori o tej škofovi pristojnosti: *tamquam ante nos aut ante nostri Comititis presentiam palatii*. Benussi in Cuscito ta del interpretirata kot nastanek samostojne grofije Trst na čelu s tržaškimi škofi kot njenimi grofi.⁸ Korak v drugo smer je storil Vilfan, ki je ta del razumel ne kot podelitev pravice škofu, temveč kot pridržanje dotične pristojnosti kralju.⁹ F. Kos je s prevodom v izdaji vira ponudil boljšo interpretacijo; tržaški škof ni postal grof, vendar je bila zgolj njegova pravica na tem ozemlju primerljiva s tisto, ki jo ima kralj ali njegov grof.¹⁰

ditvi ozemelj in privilegijev tržaški škofiji iz leta 1039 s strani kralja Henrika III. niso izrecno našteje škofove pristojnosti v okviru izvajanja javne oblasti iz listine kralja Lotarja II., gl. Maneresi, *Alle origini dei poteri*, str. 314–319, ki je tržaško listino označil za »apokrifno besedilo v osrednjem delu«; Rieger, *Die Immunitätsprivilegien*, str. 43–45. Te dvome je mogoče ovreči z več argumenti. Problematiko je naslovil že Schiaparelli v svoji objavi virov, in sicer z opažanjem, da formular tržaške listine prinaša enako arengo kot ena izmed ohranjenih listin kralja Lotarja II. iz leta 950. Ta je nastala po starejši predlogi – neohranjeni listini –, ki je po njegovem mnenju imela še več skupnih elementov s tržaškim primerom, saj naj bi bili delo istega pisarja, gl. Schiaparelli, *I diplomi dei re*, str. 225; Schiaparelli (ur.), *I diplomi di Ugo*, str. 276. Tržaška listina ima enako arengo – *Si sanctis ac Venerabilis (locis) digna conferimus munera, anime nostre proficuum esse non ambigimus* – kot listina kanonikom sv. Gavdencija iz Novare, s katero so ti od Lotarja II. leta 950 prejeli tri ozemlja (gl. prav tam, str. 286–288, št. XVI). Gre za adaptacijo starejše listine, s katero je kralj Lotar II. ista tri ozemlja podelil nekemu Hebertu, čigar zadnja želja je bila, da jih prejmejo omenjeni kanoniki. Primerjava z drugimi sočasnimi listinami kralja Lotarja II. prav tako govori v prid pristnosti listine, saj se kraj izdaje, Pavia, ujema s kraljevim itinerarijem tistega leta, prav tako pa se z drugimi ohranjenimi listinami sklada rekognicijska vrstica tržaške listine. Kralj je bil še julija tega leta v Lucci, vendar je avgusta nekaj listin izdal v Pavii, med drugim tudi podelitev za Trst. V listini, izdani julija 948, sta v rekognicijski vrstici navedena *Odelricus cancellarius ad vicem Bruningi episcopi et archicancellarii*, kar se popolnoma ujema z navedbo oseb, zadolženih za izstavitve tržaške listine, v listini s konca avgusta pa je ponovno omenjen *Bruningus episcopus et archicapellani*, gl. Schiaparelli (ur.), *I diplomi di Ugo*, str. 274–276, št. X in str. 280–281, št. XIII.

⁷ Du Cange, s. v. Curatura, v: *Glossarium* II, str. 663c; Kos, *Gradivo* II, str. 302, št. 394 je v svojem prevodu uporabil izraz »colnica«.

⁸ Benussi, *Nel medio evo*, str. 223–224, 594; Cuscito, *La formazione dei poteri*, str. 135.

⁹ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 112.

¹⁰ Kos, *Gradivo* II, str. 303, št. 394; gl. tudi Mayer, *La costituzione*, str. 437. Tržaški škofje v srednjem veku nikoli niso nosili naziva *comes*; njegovo rabo srečamo šele od 14. stoletja dalje in ne sodi v kontekst pravic, izhajajočih iz Lotarjeve podelitve, gl. opombo 75.

Iz listine kralja Lotarja II. za tržaško škofijo ni razviden razlog, zaradi katerega je prišlo do tovrstne predaje pravic. Vendar ker tržaški škofje niso bili edini prejemniki javne oblasti v mestu – podobno je bilo v mestih, kot so Brescia, Bergamo, Cremona, Modena, Como, Tortona, Parma in Reggio –, je mogoče na podlagi analogij s sorodnimi primeri sklepati, da je najverjetneje šlo za uzakonitev že obstoječega stanja in ne za vzpostavitev škofove javne oblasti *ex nihilo*.¹¹ Iz podelitve javne oblasti škofom v Cremoni leta 912 je razvidno, da je do tega prišlo zaradi stanja, ki je vladalo v mestu in regiji neposredno po madžarskih vpadih. Tudi v tržaškem primeru so podelitvi najverjetneje botrovale podobne okoliščine, torej razmere po madžarskih vpadih konec 9. in v prvi polovici 10. stoletja.¹²

Izvajanje javne oblasti tržaških škofov: lokalni in regionalni vidik (druga polovica 10. stoletja – prva polovica 13. stoletja)

Obdobje visokega srednjega veka, to je poldrugo stoletje po podelitvi kralja Lotarja II., je čas, ko zaradi pomanjkanja ohranjenih pisnih virov ne moremo podrobneje preučiti razmer v mestu Trst. Pomagamo si lahko z omembami določenih uradnikov ter primerjavo s stanjem v drugih istrskih mestih. V prvi polovici 10. stoletja bi glede na analogije z drugimi istrskimi mesti pričakovali omembe uradnikov, ki so bili soudeleženi v mestni administraciji in izvajanju sodstva ter pričajo o municipalni ureditvi v predkomunalnem obdobju, kot so *scabini*,¹³ ki so imeli sodne pristojnosti, *in locopositus*, najverjetneje voljni predstavnik mestne skupnosti.¹⁴ V Trstu sta bila

¹¹ Škof v Cremoni je leta 912 od kralja Berengarja prejel tudi fiskalne pravice v grofiji v Brescii ter gradove in druge fortifikacijske objekte za obrambo dodeljenega ozemlja. Kot v tržaškem primeru je bila tudi cremonske škofu pridržana pravica do sklicevanja sodnih zborovanj, poleg tega pa tudi v tej listini srečamo poseben davek, označen z besedo *curatura*, gl. Schiaparelli (ur.), *I diplomi di Berengario*, str. 285–289, št. CXII; podobne zaključke prinaša primerjava tržaške listine z listino cesarja Otona II. iz leta 979, s katero so javno oblast v mestu Tortona prejeli tamkajšnji škofje, gl. MGH D O II, str. 233–235, št. 206. Listina, s katero so pariski škofje leta 962 prejeli javno oblast v mestu, prav tako prinaša omembo funkcije palatinskega grofa, gl. MGH D O I, str. 332–334, št. 239; gl. tudi Bordone, *I poteri di tipo comitale*, str. 112; Tabacco, *The struggle for power*, str. 154–156.

¹² Cuscito (*Trieste*, str. 28) v ta okvir postavlja tudi podelitve ozemelj v fevd, ki so jih še pred pridobitvijo javne oblasti v Trstu imeli tržaški škofje, to je podelitev kralja Berengarja iz leta 911, pri kateri ne omeni, da gre za ponaredek, ter kralja Huga iz leta 928.

¹³ Prav tam, str. 425–429; Vergottini, *Lineamenti storici* I, str. 72; Vergottini, *Per la revisione*, str. 54–55; koprski skabini so omenjeni ob locopositu leta 932 in leta 977 ter v Poreču leta 1017 (CDI I, str. 190–191, št. 89).

¹⁴ Mayer, *La costituzione*, str. 418; omenjen je na čelu koprskе mestne skupnosti leta 932 (CDI I, str. 155–156, št. 70), leta 933 (CDI I, str. 157–160, št. 71) in leta 977 (CDI I, str. 177–178, št. 81) ter v Poreču leta 1030 (CDI I str. 193–194, št. 91).

v prvi polovici 10. stoletja prisotna oba, saj sta navedena med pričami leta 933 pri sklenitvi miru med Benečani in istrskim mejnim grofom Wintherjem.¹⁵ Omembe teh uradov srečamo tudi po dodelitvi javne oblasti tržaškim škofom; tako je leta 991 omenjen tržaški skabin na sodnem zborovanju istrskega mejnega grofa Hueribenta, na katerem je bil prisoten tudi tržaški škof,¹⁶ leta 1115 pa tržaški *locopositus*. Predvsem omemba slednjega je posebej zanimiva za preučevanje razmer v mestu Trst, saj gre za nosilca mestnega urada ter škofovega odvetnika v eni osebi,¹⁷ kar dopušča možnost, da je ta uradnik prihajal iz škofovega vplivnega kroga ali pa bil celo imenovan z njegove strani. Prisotnost teh dveh uradov v drugih istrskih mestih ni pomenila zmanjšanja oblasti istrskega mejnega grofa, zato sklepamo, da tudi v Trstu nista posegala na področje izvajanja javne oblasti škofov.

Stanje v mestu bolje osvetli listina iz prve polovice 12. stoletja, v kateri je zapisana odločitev v sporu med tržaško komuno in Devinskimi gospodi o razmejitvi ozemelj v zaledju tržaškega zaliva.¹⁸ Dogovor je bil leta 1139 sklenjen med Ripaldom, tržaškim mestnim gastaldom in prokuratorjem, ter Devinskimi.¹⁹ Potek meje je določil gastald skupaj z dvanajstimi razsodniki, od katerih so trije navedeni kot sodniki. Škofova vloga pri tem pravnem dejanju in izstavitvi listine je bila v literaturi deležna raznolikih interpretacij. V listini se škof Ditemar²⁰ omenja v povezavi s tremi različnimi dejanji: po volji obeh sprtih strani je določil kraj in čas zborovanja, določil je kazen v primeru nespoštovanja dogovora, to je prestopa meje, ter podal ukaz za izstavitve listine. V vsebinsko osrednjem delu listine, dogovoru o vzpostavitvi meje, škofa ne srečamo, zato je najpogostejša interpretacija njegove vloge v tej zadevi, vloga razsodnika med sprtima stranema, neustrezna.²¹ Le Franc Kos škofa ne omenja v

tej funkciji,²² saj je očitno, da je bil dogovor sklenjen med gastaldom in Devinskimi; z drugimi besedami, škof ni nastopal v vlogi avtorja pravnega dejanja in njegova prisotnost ni neposredno povezana z njegovo javno oblastjo v mestu. Kljub temu je listina zelo pomembna za razumevanje tržaške srednjeveške zgodovine, in sicer iz dveh med seboj povezanih razlogov. Prvič se srečamo z omembo urada mestnega, v tržaškem primeru škofovega gastalda, prav tako pa je prvič omenjena tržaška komuna. Najprej k prvemu – gastald je uradnik, postavljen s strani nosilca javne oblasti v mestu, s pristojnostmi sodne in finančne narave. V preostalih mestih na istrskem polotoku so gastaldi nastavljeni istrski mejni grofje, prve omembe pa zasledimo sredi 12. stoletja.²³ Namesto mejnih grofov, ki v Trstu niso imeli pristojnosti, je tu gastald imenoval tržaški škof. To iz dotične listine sicer ni razvidno, vendar je bil, kot bomo videli v nadaljevanju, obstoj urada gastalda ter njegovo imenovanje s strani škofa najdlje trajajoča škofova pristojnost iz naslova javne oblasti v mestu. Z omembo gastalda povezujemo tudi navedbo treh sodnikov. Ti so v primerjavi s stanjem drugod po Istri posebnost; gastaldi navadno nastopajo sami, medtem ko bomo omembam gastaldovih sodnikov v Trstu sledili še krepko v sredino 13. stoletja, zato jih posledično upravičeno povezujemo s škofovimi pristojnostmi.²⁴

Listina prinaša tudi prvo omembo tržaške komune, zato letnico 1139 razumemo kot *terminus ante quem* začetka komunalnega razvoja v mestu.²⁵ Hkrati gre za prvo omembo katere koli komune v Istri; medtem ko je v drugih mestih, ki so bila pod oblastjo istrskega mejnega grofa in kjer je grof nastavljal gastalde kot svoje uradnike, proces oblikovanja komune pote-

¹⁵ *Dominico, locoposito de Trigeste* [...] *Andreade scavino, filio Dominico Pepolo de Tergeste*, CDI I, str. 157–160, št. 71; Kos, *Gradivo* II, str. 291–294, št. 381.

¹⁶ CDI I, str. 184–185, št. 85; Kos, *Gradivo* II, str. 389–390, št. 499.

¹⁷ *Advocato meo Woldorico Locoposito*, CDI I, str. 249–250, št. 124; Kos, *Gradivo* IV, str. 26–27, št. 48.

¹⁸ CDI I, str. 262–263, št. 133; Kos, *Gradivo* IV, str. 88–89, št. 148; z listino je bil določen potek meje skozi kamnolom pri sosljanski luki, ki leži severozahodno od Trsta, do Lonjera vzhodno od Trsta ter po cesti proti Veni (pri današnjih zamajskih Opčinah). Vse ozemlje med to mejo in morjem je pripadlo tržaški komuni in vanj Devinski niso smeli posegati. Do vnovične potrditve poteka meje je prišlo leta 1223, gl. CDI II, str. 419–420, št. 235, kjer je odločitev sprejela posebej imenovana skupina razsodnikov.

¹⁹ Kos, *Iz zgodovine*, str. 91–134; bibliografijo o Devinskih ter njihove genealoške tabele gl. v Štih, *Goriški grofje*, str. 47, op. 4, str. 48, op. 12.

²⁰ Babudri, *Nuovo sillabo*, str. 183; njegovo delovanje je izpričano v letih 1135–1145.

²¹ Na primer da je škof v vlogi grofa razsojal ter določil kazni, gl. CDI I, str. 263 (urednikov komentar); Benussi, *Nel medio evo* II, str. 697; da je razsojal kot arbiter med dvema svojima vazaloma (!), komuno in Devinskimi, gl. Mayer, *La costituzione municipale*, str. 437.

²² Kos, *Iz zgodovine*, str. 91.

²³ Vergottini, *Per la revisione*, str. 66; Vergottini, *La costituzione provinciale*, str. 87–88. Trstu podobna izjema je bila Izola, kjer je imela javno oblast opatinja enega izmed beneških benediktinskih samostanov, tamkajšnji gastald pa ji je bil podrejen, gl. Pahor, *Organizacija*, str. 158.

Mayer, *La costituzione*, str. 421 je prepričan, da se gastaldi kot nova institucija v istrskih mestih pojavijo pod vplivom Benetk, nato pa so dodeljeni s strani nosilca teritorialne oblasti. Povezovanje med Benetkami in uradom gastalda je kot napačno označil že de Franceschi v komentarju k prevodu Mayerjevega prispevka, kjer je poudaril, da uvedba gastaldovega urada ne more pomeniti beneškega vpliva v regiji, saj gre že od začetka za funkcionarja, nastavljenega s strani mejnega grofa (oziroma v Trstu s strani tamkajšnjega škofa), gl. Mayer, *La costituzione*, str. 461 (komentar prevajalca).

²⁴ Vergottini, *Comune e vescovo*, str. 364–365; Vidulli Torlo, *I vescovi*, str. 130; Cusin, *Venti secoli*, str. 153; Cammarosano, *La struttura comunale*, str. 74 v teh treh *iudices* vidi ostanke iz bizantinskih časov.

²⁵ V nasprotju s starejšim zgodovinopisjem, ki prvo omembo določene komune metodološko neustrezno razume kot letnico njenega nastanka *ex nihilo*, je treba nastanek komune razumeti kot dolgotrajen, večfazni proces. Poleg tega je treba pri prvi omembi komune – kot pravzaprav pri omembi katere koli institucije oziroma urada – upoštevati problem majhnega števila ohranjenih pisnih virov, ki kroji naše razumevanje in interpretacijo dogodkov.

kal kot poskus izločitve mesta izpod grofove oblasti z namenom doseči določeno stopnjo avtonomije, je bil v Trstu potek dogodkov v odnosu do nosilca javne oblasti, škofa, najverjetneje drugačen.²⁶ Na to napekujejo analogije s podobnimi primeri iz severno- in osrednjeitalijanskih mest, kjer so bili škofje prav tako *de iure* nosilci javne oblasti. V prvi fazi razvoja komunalnih struktur se je vodilni sloj meščanov v takih primerih zbiral okoli škofa, ki je bil za razliko od nosilcev javne oblasti drugod ves čas neposredno prisoten v mestu ter bil razumljen kot del mestne skupnosti. Začetek razvoja komune v takih mestih je zato označen kot faza sodelovanja s škofom, ki je bil v odnosu do predstavnikov komune še vedno močnejša figura. Časovnica razvoja komune v takih mestih je bila sledeča: do začetkov oblikovanja komunalnih struktur je navadno prišlo prej kot drugod, vendar je trajalo dlje časa, da se je tehničnica prevesila na stran komune, pa tudi do prenosa oblasti je prišlo pozneje kot v drugih mestih.²⁷ V prid taki interpretaciji tržaškega primera govori tudi izrecna omemba gastalda kot tiste osebe, ki je v imenu mestne skupnosti – kot prokurator – sklepala dogovor z Devinskimi.²⁸

Medtem ko listina prinaša izhodišča za nadaljnjo obravnavo urada gastalda in razvoja tržaške komune, se srečamo tudi z omembo še enega, v Trstu že več kot dve stoletji prisotnega urada. *Locopositus*, funkcionar, ki ga leta 1139 v Trstu srečamo zadnjič, je porinjen na obrobje listine; naveden je zgolj kot priča in za razliko od gastalda ni soudeležen pri pravnem dejanju. Iz tega je razvidno, da je bil ob izteku prve polovice 12. stoletja ta urad v odnosu do urada škofovega gastalda v zatonu, kar se sklada tudi s stanjem drugod v Istri.²⁹

Škofovemu izvajanju javne oblasti ter aktivnostim z njegove strani postavljenega gastalda sledimo tudi v naslednjih desetletjih. V tem pogledu je ključnega pomena pogodba o zvestobi iz leta 1202, sklenjena med prebivalci mesta Trst in Benetkami.³⁰ Listina ne omenja tržaškega škofa (tedaj je bil to škof Gebhard),³¹ temveč je na čelu meščanov in kot predstavnik mesta naveden gastald Vital. Kakor v listini o določitvi meje z Devinskimi mu tudi tu sledijo trije sodniki.

O posebnem statusu tržaškega gastalda napram gastaldom, postavljenim s strani istrskega mejnega grofa, priča tudi njegova prisotnost ob škofu v zadevah, ki se ne tičejo upravljanja mesta. Leta 1152 je škofa Bernharda v Benetkah spremljal tedanji gastald Ripaldus. Naveden je med pričami v listini, s katero je škof enemu od beneških samostanov podelil cerkev in samostan Marijinega oznanjenja v Kopru.³² Prav tako je gastald Vitaldus leta 1184 naveden kot priča ob razglasitvi sodbe oglejskega patriarha o izolskih desetinah, pri kateri je prisostvoval tudi tržaški škof Bernhard.³³ Tak odnos med škofom in gastaldom je dokumentiran tudi v listini iz leta 1233, s katero je škof Leonard³⁴ kapitlju potrdil desetine.³⁵

Naslednja desetletja 12. stoletja prinašajo dodatna razhajanja z drugimi istrskimi mesti, ki so bila pod oblastjo istrskega mejnega grofa. Razlike so opazne predvsem na dveh med seboj povezanih področjih. Kljub temu, da je tržaška komuna prva omenjena istrska komuna, tu v drugi polovici 12. stoletja ne srečamo omemb za komunalni razvoj značilnih uradov; z njimi se bomo srečali šele v prvi polovici 13. stoletja. Poleg tega je v Trstu opazna večja aktivnost oziroma pristojnost mestnega gastalda v kombinaciji s tremi sodniki, ki se v virih pojavljajo ob njem. Za razliko od Trsta, kjer je gastald leta 1202 v dogovorih z Benečani naveden kot prvi med meščani, je bil v mestih pod oblastjo istrskega mejnega grofa položaj drugačen. Gastalda sredi 12. stoletja sicer resda srečamo na čelu mestne skupnosti pri sklepanju pogodb o zaščiti in zvestobi v Poreču in Kopru,³⁶ vendar je bila njegova

²⁶ Razlogov za različno dojetje škofa ali mestnega gospoda v funkciji nosilca javne oblasti s strani mestne skupnosti je več. Nedvomno je imela velik vpliv tradicija iz pozne antike in zgodnjega srednjega veka, ko so škofje opravljali določene zadolžitve javne narave ali bili celo odgovorni za dobrobit mestne skupnosti. Kot duhovni vodja mestne skupnosti je bil škof meščanom veliko bližje, in četudi ni bil domačin, temveč tujec, je njegova stalna prisotnost v mestu oziroma škofiji pomenila prednost pred mejnim grofom, predstavnikom cesarske politike. Temu v prid govori tudi dejstvo, da je v 10., 11. in 12. stoletju škofova palača edina palača v večini italijanskih mest. Velik pomen za stimuliranje povezave med mestom in škofom je imela tudi katedrala, ki je predstavljala škofovo primarno, cerkvenoupravno vlogo, obenem pa je veljala za zbirališče množic. Tako ni presenetljivo, da so v nekaterih mestih prva zasedanja komune potekala ravno v katedrali, gl. Dupre Thesider, *Vescovi e città*, str. 72–73; Fonseca – Violante, *Cattedrale e città*, str. 13–16; Miller, *Topographies of Power*, str. 187.

²⁷ Tabacco, *Vescovi e comuni*, str. 278–281; Bordone, *I poteri di tipo comitale*, str. 115–117.

²⁸ [...] *Ripaldus Gastaldio pro Comuni de Tergesto promisit similiter* [...].

²⁹ Tudi v drugih istrskih mestih je ta urad zamrl približno sočasno; v Kopru je nazadnje omenjen leta 1139, v Pulju v drugi polovici 12. stoletja, le v Poreču je zadnja ohranjena omemba nekoliko starejša, in sicer iz leta 1030, gl. Mayer, *La costituzione municipale*, str. 419.

³⁰ CDI II, str. 363–366, št. 195; Kos, *Gradivo V*, str. 20–24, št. 31; za novejšo transkripcijo gl. Bottazzi, *Trieste e Venezia*, str. 52, kat. 6.1; Bottazzi, *Venezia e Trieste*, str. 66. Listina je izrednega pomena tudi zaradi dolgega spiska meščanov, ki prinaša kar 346 imen, na podlagi katerih je mogoče sklepati o številu prebivalcev mesta, o poklicih, ki so jih prebivalci opravljali, ter o prevladujočem, to je romanskem jeziku (za razliko od slovanskega jezika, ki je pri nekaterih meščanih posebej izpostavljen).

³¹ Kos, *Opazke h kronološki vrsti*, str. 171–172.

³² CDI I, str. 277–278, št. 141. Ozemlje koprške škofije, ki jo je leta 1177 ustanovil papež Leonard III., je tedaj sodilo pod upravo tržaškega škofa.

³³ CDI I, str. 324, št. 171.

³⁴ Babudri, *Nuovo sillabo*, str. 192–193; njegovo delovanje je izpričano v letih 1231–1233.

³⁵ CDI II, str. 450, št. 258; Kos, *Gradivo V*, str. 288–289, št. 600.

³⁶ Za Koper gl. *Acta et diplomata I*, str. 5–6; CDI I, str. 270–271, št. 137; za Poreč gl. *Acta et diplomata I*, str. 6–7. Leta 1145 je na čelu mesta Pulj v dogovorih z Benečani omenjen pulj-

moč v drugi polovici stoletja v odnosu do komunalnih funkcionarjev, kot so podesta, konzuli in rektorji, izrazito zmanjšana.³⁷ Dejavnik, ključen za razvoj komun v drugi polovici 12. in v prvih letih 13. stoletja, je bila odsotnost aktivnega izvajanja mejnogrofovske oblasti. V Trstu, kjer je bil nosilec javne oblasti škof, do takih razmer ni prišlo. Tako je razumljivo, da se je tržaška komuna, čeprav najstarejša omenjena, doživela svoj razvoj najpozneje. Tudi ko se prvič srečamo z omembo tržaškega podestata – gre za podestata Mavra, ki je omenjen leta 1216 v darovnici škofa Konrada tržaškemu kapitlju³⁸ –, še ne moremo govoriti o taki stopnji razvoja avtonomije komune, kakršno je prva omemba podestata pomenila v Kopru leta 1184.³⁹ Vergottini je omenjenega podestata povezal z istoimenskim gastaldom, ki je omenjen v zgoraj navedeni listini iz leta 1233, s katero je škof Leonard kapitlju potrdil desetine. Navedenega podestata razume kot človeka iz lokalnega okolja, domačina.⁴⁰ V prid njegovi hipotezi govori dejstvo, da imamo, če gre res za osebo, ki je izhajala iz škofovega kroga in je najprej opravljala funkcijo podestata, nekaj let zatem pa gastalda, vnovič opravlja s prisotnostjo tega uradnika ob škofu pri poslu, ki ni povezan z izvajanjem javne oblasti v mestu. Po drugi strani nimamo nobenih drugih indicov, ki bi govorili o istovetnosti teh dveh oseb. Časovni lok, v katerem bi Maver deloval kot podesta in nato kot gastald, je več kot dvajset let, saj se kot gastald omenja še leta 1237. Vendar je treba, četudi z zadržkom sprejmemo Vergottinijevo razmišljanje, na podlagi primerjav z drugimi istrskimi mesti potrditi, da je prisotnost podestata kot priče pri pravnem dejanju, ki zadeva urejanje odnosov med škofom in stolnim kapitljem, nepričakovana; videti je, da gre ponovno, kot pri omembah gastaldov, za človeka iz škofovega kroga.

Iz prve polovice 13. stoletja je poznana še ena omemba tržaškega podestata, ki pa ne prinaša pomensko znane osebe. Vnos v beneškem registru *Liber Communis* iz leta 1224 o trgovcu iz Trsta, ki je svoje blago dostavil v Benetke, in o njegovem poroku

navaja urad tržaškega podestata.⁴¹ Za razumevanje stanja v mestu, ki se je zrcalilo v zunanjih odnosih mesta z na primer Benetkami, je pomemben drugi vnos v omenjeni register, datiran v leto 1225. Zadeva urejanje trgovskih odnosov med Benetkami in Trstom zaradi previsokih davkov, ki so jih morali beneški trgovci plačevati v Trstu. Beneške predstavnike so v mesto povabili škof – tedaj je bil to škof Konrad – in rektorji.⁴² S tem se pojavi poseben položaj, v katerem rektorji kot voljeni predstavniki nakazujejo obstoj že dodobra izoblikovane komune, nastopajo pa ob tržaškem škofu, *de iure* nosilcu javne oblasti.

Prva tri desetletja 13. stoletja tako prinašajo opazno rast pristojnosti tržaške komune – od leta 1202, ko je škofov gastald zastopal mesto v dogovorih z Benečani, prek prvih omemb urada podestata pa vse do skupnega nastopa rektorjev komune in škofa. V tem pogledu je naslednji in ključen korak listina o prisegi zvestobe in ureditvi trgovskih odnosov med Benetkami in Trstom iz leta 1233. Na čelu mesta so predstavniki komune – trije rektorji in odvetnik –, ki so odgovorni za sklenitev sporazuma z Benečani. V listini je ob rektorjih na več mestih omenjen tudi urad tržaškega podestata.⁴³ Listina je v literaturi splošno sprejeta kot dokument, ki dokazuje premoč komune nad škofom, saj ta mesta ni več predstavljal v zunanjih odnosih. Sprememba je posledica več različnih dejavnikov, od splošnih, kot sta tedanja splošna težnja mestnih skupnosti po avtonomiji in komunalni razvoj, do specifičnih, povezanih z razmerami na tržaški škofijski stolici, natančneje, z delovanjem tedanjega škofa ter dogajanjem neposredno po njegovi smrti. Škof Konrad, pripadnik gibelinske stranke in nasprotnik avtonomije komun, je bil del vplivnega kroga oglejskega patriarha Bertolda, ki je tedaj kot istrski mejni grof izvajal restavracijsko politiko obnove svoje mejnogrofovske oblasti v mestih proti do določene mere avtonomnim istrskim komunam.⁴⁴ V kontekstu škofovega odnosa do očitno vse močnejše in vse bolj razvite komune Vergottini razume tudi željo škofa Konrada po obnovitvi privilegijev, ki jih je prejela tržaška škofija.⁴⁵ Leta 1230, ko je skupaj z oglejskim patriarhom Bertoldom cesarja Friderika II. spremljal na poti v južno Italijo, je ta izdal listino, s katero je tržaški škofiji potrdil prejete privilegije in darovnice od predhodnih kraljev in cesarjev, na izrecno Konradovo željo pa je vanjo kot sestavni del vključeno tudi besedilo podelitve javne oblasti kralja Lotarja II. iz

ski *comes*, ki prav tako kot gastaldi v drugih mestih sodi med predstavnike oblasti mejnega grofa na lokalni ravni, gl. *Acta et diplomata* I, str. 3–5; CDI I, str. 268–269, št. 136; o posebnem statusu Pulja gl. Vergottini, *La costituzione provinciale*, str. 87–88.

³⁷ V Kopru so leta 1186 omenjeni štirje konzuli in podesta (CDI I, str. 325, št. 172), podobno v Poreču, kjer so leta 1194 omenjeni trije rektorji (CDI I, str. 347, št. 186), ki prav tako sodijo med konzule, v Piranu pa so leta 1192 na čelu mestne komune podesta ter trije konzuli (CDI I, str. 342, št. 182). Le v Miljah je istočasno kot v Trstu, leta 1202, v dogovoru z Benečani na čelu mesta naveden gastald, gl. CDI II, str. 359–362, št. 194; Bottazzi, *Venezia e Trieste*, str. 66, op. 19.

³⁸ CDI II, str. 398, št. 217; Kos, *Gradivo* V, str. 138, št. 253; Maver je kot prvi znani podesta naveden tudi na seznamu tržaških podestats, gl. Tamaro, *Documenti inediti*, str. 10.

³⁹ Nasprotno meni Benussi, *L'Istria*, str. 70, ki je omembo prvega poznane tržaškega podestata razumel kot zmago avtonomije komune nad škofovo oblastjo.

⁴⁰ Vergottini, *Comune e vescovo*, str. 366–367.

⁴¹ *Liber Communis detto anche Plegiorum*, str. 51–52, 1224, 7. 7.

⁴² Predstavniki Benetk so bili povabljeni *ad Episcopum et Homines rectores*; *Il Liber Communis*, str. 73; vnos je zaveden z datumom 1225, 20. 5., medtem ko Bottazzi, *Venezia e Trieste*, str. 67, op. 22 na podlagi beneškega registra govori o 12. maju 1225; gl. tudi Vergottini, *Comune e vescovo*, str. 367.

⁴³ CDI II, str. 446–448, št. 256; Kos, *Gradivo* V, str. 285–288, št. 598.

⁴⁴ Vergottini, *La costituzione*, str. 88–90.

⁴⁵ Cuscito, *Chiese e organizzazione*, str. 103; Vergottini, *Comune e vescovo*, str. 31.

Novec anonimnega tržaškega škofa, Trst, po 1195, srebro, premer 19 mm, teža 0,84 g (Civico Museo d'Antichità »J. J. Winckelmann« Trieste, inv. 6/2680).

leta 948.⁴⁶ Razmere so se po smrti škofa Konrada zaradi dvojnih volitev za tržaško škofijo le še poslabšale. Leta 1233 je bil izvoljen Ulrik de Portis, ki je v Trst prispel šele januarja 1234, posvečen pa je bil kar dobra tri leta pozneje, jeseni 1237. V vmesnem času je na tržaški škofovski stolici deloval protiškof Ivan.⁴⁷ Take razmere so položaj škofov kot nosilcev javne oblasti v mestu le še oslobile – škofova odsotnost ter vse močnejša komuna sta pripeljala do stanja, ki ga prikazuje listina iz leta 1233. Vendar tega ne moremo nujno razumeti kot dokument dokončne zmage komune nad škofom, kot je prevladujoče mnenje. V literaturi namreč ni upoštevana škofova sodna pristojnost, ki je dokumentirana še leta 1237. V razsodbi v sporu o prodaji vina⁴⁸ se je ena od strani pritožila pred tržaškim gastaldom in sodniki, v zaključnem delu listine pa je tedanji tržaški škof Ulrik de Portis⁴⁹ naveden kot apelacijska instanca v primeru pritožbe. Listina ne prinaša le vnovične omembe tržaškega gastalda in treh sodnikov, ki smo jih že predhodno označili kot osebe, povezane s škofom in ne komuno, temveč tudi prikazuje dinamiko izvajanja civilnega sodstva, ki je bilo tedaj še v škofovi pristojnosti.

V zadnja leta prve polovice 13. stoletja, torej v čas, ko je komuna že dosegla določeno stopnjo moči in je posledično že imela nekatere pristojnosti, vendar še ni prišlo do *de iure* prenosa pristojnosti škofa nanjo, najverjetneje sodita tudi dve ponarejeni listini. Iz njiju je razvidno, da si je komuna prizadevala dokazati, da javna oblast v mestu pritiče njej in ne škofu. Nastanek prve listine, s katero naj bi kralj Lotar II. leta 948 komuni podelil enake pravice, kot jih je z izvirno listino tržaškemu škofu,⁵⁰ je mogoče zaradi povezave s prepisom Lotarjeve listine, vključenim v listino cesarja Friderika II. iz leta 1230,⁵¹ postaviti v čas po letu 1230. Ne le čas nastanka, temveč tudi prvotna datacija druge, nepopolno ohranjene listine je problematična.⁵² O nepristnosti priča že navedba, da ima tržaška komuna avtonomijo, potrjeno s strani

⁴⁶ CDI II, str. 438–439, št. 250; R I V, 1, 1, str. 369, št. 1827; Kos, *Gradivo* V, str. 260–261, št. 525; iz besedila dokumenta je razvidno, da je škof Konrad poleg listine kralja Lotarja II. cesarju v potrditev predložil še sledeče listine: ponarejeno listino kralja Berengarja z letnico 911, kralja Huga iz leta 929 (med vladarji, katerih listine je cesar potrdil, kralj Hugo ni omenjen, temveč njegov sin Lotar, vendar o potrditvi njegove listine sklepamo na podlagi omembe *insulae Pontiziani*, ki jo je tržaška škofija prejela od kralja Huga) ter listino kralja Henrika III. iz leta 1039.

⁴⁷ Babudri, *Nuovo sillabo*, str. 194–196; Cusin, *Venti secoli*, str. 177; nasprotno Kos, *Opazke*, str. 174–175.

⁴⁸ CDI II, str. 464, št. 268; Kos, *Gradivo* V, str. 317, št. 669.

⁴⁹ Kos, *Opazke* h kronološki vrsti, str. 174–175.

⁵⁰ CDI I, str. 164, št. 74; Kos, *Gradivo* II, str. 303, št. 395. O ponareditvi pričajo nekatere uporabljene besedne zveze, ki ne pridejo v poštev za čas sredine 10. stoletja; med drugim je Trst imenovan *caput Istriae* (Trst nikoli ni imel vodilnega položaja med obalnimi istrskimi mesti; sprva je bil to Pulj, nato pa Koper), ter raba besede *franchisia*, termina, ki se je v pomenu distrikta oziroma jurisdikcije, vezane na določeno ozemlje, uporabljal od začetka 13. stoletja dalje (Du Cange, s. v. *Franchisia*, *Glossarium* III, str. 588a; nasprotno CDI I, str. 164 (urednikov komentar), ki na podlagi rabe te fraze domneva, da je do ponareditve prišlo konec 13. stoletja).

⁵¹ Listina kralja Lotarja II. v datacijski vrstici prinaša pravilno indikcijo (šesto), medtem ko je v prepisu listine, vključenem v diplomu cesarja Friderika II., zapisana napačna indikcija (tretja), gl. Bonomo, *Sopra le monete*, str. 8. To napako srečamo tudi pri ponarejeni listini. Nasprotno je Kos, *Gradivo* II, str. 303, op. 1 domneval, da je ponarejena listina nastala na podlagi izvirnika iz sredine 10. stoletja; posledično je njegova datacija v začetek 14. stoletja (med letoma 1313 in 1320) napačna.

⁵² CDI II, str. 457–460, št. 265; Kos, *Gradivo* II, str. 305–308, št. 397.

Novec škofa Ulrika de Portisa, Trst, 1233–1254, srebro, premer 21 mm, teža 1,17 g
(Civico Museo d'Antichità »J. J. Winckelmann« Trieste, inv. 17/2715).

cesarjev. Pravice iz tega naslova naj bi bile srž spora med škofom in komuno, zato jih je škof v zameno za poplačilo dolga tržaške cerkve prepustil komuni, sebi pa pridržal zgolj duhovno sodstvo, določena ozemlja v mestu Trst in njegovem distriktu, desetine ter dohodke od fevdov. Kot bomo videli v nadaljevanju, je do prodaje, ki se navezuje na dejansko podelitev javne oblasti s strani kralja Lotarja II., prišlo poldrugo desetletje pozneje. Vprašljiva je tudi navedba, da so tržaški škofje kovali novce skupaj s komuno, zatem pa to pravico popolnoma prepustili komuni. Ohranjeni novci tržaških škofov so datirani v čas od konca 12. do prvih desetletij 14. stoletja, medtem ko so novci komune datirani šele v čas po prodaji pravic leta 1253. Ne nazadnje v prid posedovanju te pravice govori tudi dokončna prodaja škofove javne oblasti komuni iz leta 1295, kjer je navedeno, da so škofje še naprej kovali svoje novce.⁵³

V pomoč pri dataciji vsebine je omemba škofa Ivana. V srednjem veku sta na tržaški škofovski stolici sedela dva Ivana: prvi, ki je sredi 10. stoletja od Lotarja II. prejel javno oblast v mestu Trst, ter drugi, ki je v 30. letih 13. stoletja deloval kot protiškof. Večina avtorjev vsebino listine datira v čas slednjega. Temu v prid govorita tudi omembi komune in oglejskih novcev, katerih sredi 10. stoletja ne srečamo,⁵⁴

ter omemba spora s koroškim vojvodo Bernardom.⁵⁵ Kot *terminus post quem* za nastanek obeh listin imamo 30. leta 13. stoletja – pri prvi zaradi povezave s cesarsko listino iz leta 1230, pri drugi zaradi umestitve v čas delovanja škofa Ivana. Glede na obširen nabor pravic, ki naj bi jih komuna v obeh primerih prejela, je očitno, da komuna teh pravic v času ponareditve še ni posedovala, kar postavlja kot *terminus*

datacije izhaja iz druge, starejše, tj. de Rubeisove objave vira v delu *Monumenta Ecclesiae*, kjer je bila postavljena na podlagi domneve, da je bilo to leto za tržaško škofijo zelo težavno zaradi dvojnih volitev škofa, gl. De Rubeis, *Monumenta Ecclesiae*, str. 506–507; gl. tudi Chabert, *Bruchstück*, str. 106. Z datacijo v čas škofa Ivana se strinja tudi Babudri, *Nuovo sillabo*, str. 198–199, ki meni, da je listina vsaj deloma pristna in da je res prišlo do prodaje določenih pravic s strani protiškofa Ivana komuni. Razlog za prodajo naj bi bila po njegovem mnenju škofova finančna stiska, saj naj bi bil pristaš cesarja Friderika II., ki je bil v sporu s papežem. Zaradi tega (in ne zaradi težav tržaške škofije, kot izhaja iz naracijskega dela listine) naj bi komuni res prodal nekatere svoje pristojnosti, saj je potreboval denar za finančno pomoč cesarju v sporu s papežem.

Zaradi omembe dveh duhovnikov ob škofu Ivanu, povezanih z določeno tržaško cerkvijo, ki je v začetku 12. stoletja prešla pod samostan San Giorgio Maggiore v Benetkah, je alternativna datacija vsebine čas delovanja prvega škofa Ivana, natančneje, leto 949, gl. della Croce, *Historia antica*, str. 644. Temu mnenju sledi Vergottini, *Lineamenti storici* II, str. 184, 187, ki pa sovpadanje dveh ponarejenih listin v razmaku enega leta razlaga s tem, da je tržaška komuna potrebovala različne tipe ponarejenih dokumentov – kraljevo podelitev ter prodajo s strani škofa Ivana –, da bi se lahko uspešno zoperstavila tedanjemu škofu. To datacijo zasledimo tudi pri F. Kosu, gl. Kos, *Gradivo* II, str. 305–308, št. 397.

⁵⁵ Kosi, *Spopad*, str. 22–23; o dataciji spora med tržaškim škofom in vojvodo Bernardom priča intervencija papeža Gregorja IX., ki je leta 1236 vojvodo Bernarda pozval, naj vrne sporne vasi ter v njih pobrane pridelke, gl. CDI II, str. 465, št. 269. Papežev poziv, ohranjen v prepisu iz leta 1237, ne pomeni nujno, da je tudi omenjena listina nastala leta 1236.

⁵³ Prvi ohranjeni novci tržaških škofov je iz leta 1195 in je anonimen, saj na njem ni izpisano škofovo ime. Zadnji škof, ki je koval novce, je bil Rudolf Pedrazzani (gl. op. 75) v prvih letih 14. stoletja. Ohranjenih je dvaindvajset primerkov – na večini je na eni strani škofova podoba, na drugi pa podoba Trsta s spremljevalnim napisom; gl. Bonomo, *Sopra le monete*, posebej str. 30–31; za natančno analizo in kataloško predstavitev gl. Dagostini, *Monete triestine*, str. 90–98.

⁵⁴ Listina je tradicionalno datirana v leto 1236 in pod to letnico je tudi kronološko umeščena v Kandlerjev CDI. Predlog

ante quem leto 1253, ko je prišlo do dejanske prodaje večine škofovih pravic iz naslova javne oblasti predstavnikom komune.

Prodaja škofovih pristojnosti iz naslova javne oblasti komuni (1253–1295)

Prva polovica 13. stoletja se na podlagi virov kaže kot obdobje, ko je v Trstu prišlo do nadaljnega komunalnega razvoja, položaj škofa kot nosilca javne oblasti pa se je postopoma poslabševal. Tržaško škofijo so dodatno oslabilе finančne težave, za katere je bila odgovorna pomoč škofa Ulrika de Portisa oglejskemu patriarhu Gregoriju de Montelongu v vojni z grofom Majnhardom IV. Goriškim.⁵⁶ O njih pravzaprav izvemo neposredno iz naracijskega dela listine, ki dokumentira prodajo večine škofovih javnih pristojnosti tržaški komuni leta 1253.⁵⁷ Iz nje je v retrospektivi razvidno, katere pristojnosti so škofje do tedaj posedovali. Škof Ulrik je naštetim konzulom prodal naslednje pristojnosti: prihodke od olivnega olja, vina in obrti, apelacijsko sodišče za civilno sodstvo in prvostopenjsko krvno sodstvo (apelacijsko sodišče za krvno sodstvo ostane gastaldovim sodnikom, vendar morajo pri tem slediti mestnemu statutu), prosto izbiro in volitve mestnih konzulov ter pripravo mestnega statuta na vseh področjih, vključno s krvnim sodstvom. Zaradi navedenih pristojnosti je obravnavana listina v literaturi imenovana »magna carta« avtonomije tržaške komune.⁵⁸

Vendar za razliko od prve polovice 13. stoletja v naslednjih desetletjih ne moremo slediti dinamiki izvajanja javne oblasti v mestu. Ravno nasprotno – nasprotujoči si dokumenti slikajo zapletene odnose tako v mestu kot na širšem območju. Že Ulrikov naslednik, škof Arlongus de Voisperch (Voitsberg),⁵⁹ je leta 1258 tržaški komuni podelil v fevd pristojnosti, ki ji jih je prodal njegov predhodnik. Iz besedila listine je razvidno, da je škof že prodajo leta 1253 razumel kot podelitev v fevd komuni, do (vnovične) podelitve z njegove strani pa je prišlo na izrecno željo konzulov.⁶⁰ Podelitev v fevd je v neskladju tako z dikcijo listine iz leta 1253, kjer je pravno dejanje večkrat označeno kot prodaja (*venditio*), kot tudi s

sankcijskim delom, kjer je govora o kazni v primeru nespoštovanja dogovora.

O tem, da so tržaški škofje še naprej imeli – oziroma menili, da imajo – v posesti javno oblast v mestu, izvemo tudi iz protokola enega izmed notarjev oglejskega patriarha iz 14. stoletja. Iz zapisa je razvidno, da je tedanji tržaški škof Ulrik de Portis oglejskemu patriarhu Rajmondu della Torreju leta 1289 potrdil, katere fevde ima tržaška škofija od patriarhata; med drugimi se omenja tudi mesto Trst ter nanj vezane regalijske.⁶¹ Tak zasuk Vergottini razlaga v kontekstu vojnih razmer ter potrebe po pomoči, saj se pred tem tovrstna povezava med oglejskimi patriarhi in tržaškim škofom ne omenja.⁶² Če je vnos v notarjevem protokolu nastal na podlagi verodostojne listine, bi bilo to mogoče v primeru, da se ni ohranila primarna listina, iz katere bi bilo razvidno, da so tržaški škofje prepustili oziroma prodali svoje pristojnosti v mestu patriarhu, ta pa jim jih je nato podelil v fevd. Prav tako se postavlja vprašanje, katere pravice so bile predmet podelitve v fevd, saj so bile močno okrnjene zaradi prodaje komuni leta 1253.

Preostali viri, ki osvetljujejo stanje v drugi polovici 13. stoletja, so skopi in prinašajo predvsem posredne informacije o stanju v mestu. Zaslediti je mogoče kar nekaj omemb komunalnih funkcionarjev – podestator, rektorjev, konzulov in sodnikov.⁶³ Predvsem omemba slednjih kaže na zasuk v primerjavi s stanjem v 12. in prvi polovici 13. stoletja, ko smo jih zaradi stalne prisotnosti ob gastaldu imenovali gastaldove sodnike, saj so leta 1292 izrecno navedeni kot uradniki komune. O volitvah lastnih uradnikov priča na primer listina iz leta 1293, s katero je rektor tržaške komune Marko Ranfo Mosca della Torreja obvestil, da ga je komuna izvolila v urad podestata.⁶⁴ Prav tako leta 1274 zasledimo prvo omembo komunalne palače, ki jo je glede na analogije s podobnimi primeri iz Italije mogoče razumeti v okviru pridobitve in izvajanja javne oblasti.⁶⁵

Z vidika zunanje političnih odnosov mesta Trst, ki so prav tako pokazatelj razmer v mestu, je ključnega pomena dokument o sklenitvi miru pri Trevisu leta 1291 po koncu vojne med Goriškimi, oglejskim patriarhom in Trstom na eni ter Benetkami na drugi strani.⁶⁶ Besedilo listine ne prinaša omembe tržaškega škofa, ki smo ga pri vodenju zunanjih odnosov

⁵⁶ O slabem finančnem stanju tržaške škofije priča tudi listina iz leta 1240, ki prinaša odločitev graškega patriarha v vlogi papeževega odposlanca o dolgovih tržaškega škofa. Iz odposlančevega pričanja izvemo o dolgovih tržaške cerkve, zaradi katerih škof ne more plačati zahtevanih 140 srebrnikov (*quod ecclesia tergestina erat taliter debitis adgravata quod nullo modo facere nec solvere poterat*); CDI II, str. 470, št. 272; Kos, *Gradi-vo* V, str. 358, št. 754.

⁵⁷ CDI II, str. 494–497, št. 290.

⁵⁸ Vergottini, *Comune e vescovo*, str. 371–373.

⁵⁹ Babudri, *Nuovo sillabo*, str. 201; glede na njegove omembe v virih je deloval v letih 1254–1278. V času njegovega škofovanja je bil leta 1255 izvoljen protiškof Werner de Cucagna; Kos, *Opazke h kronološki vrsti*, str. 175.

⁶⁰ CDI II, str. 518, št. 305; izvirnik listine hranijo v Državnem arhivu v Vidmu (Udine).

⁶¹ CDI II, str. 751–752, št. 424.

⁶² Vergottini, *Lineamenti storici* II, str. 176.

⁶³ Leta 1282 so v listini, s katero je komuna škofu prepustila v upravljanje grad Mokovo (castello di Mocco) nad mestom, navedeni podesta, sodniki in konzuli (CDI II, str. 591, št. 359); leta 1290 je omenjen rektor tržaške komune (CDI II, str. 775, št. 433); leta 1291 so omenjeni sodniki in podesta (CDI II, str. 778, št. 435); leta 1292 so omenjeni sodniki, konzuli ter veliki svet (CDI II, str. 787, št. 439).

⁶⁴ CDI II, str. 779, št. 445.

⁶⁵ CDI II, str. 591, št. 359; Miller, *From episcopal*, str. 178–180; Miller, *The Bishop's Palace*, str. 120.

⁶⁶ CDI II, str. 779–784, št. 436; o kontekstu vojne gl. Kosi, *Spo- pad*, str. 53.

predhodno videli na čelu mestne skupnosti, saj je kot stranka v dogovorih zavedena tržaška komuna.⁶⁷

Tudi stanje na škofovi strani kaže podobno sliko; po podelitvi pravic v fevd komuni s strani škofa Arlonga leta 1258, pri kateri je bil prisoten tudi tedanji tržaški gastald Hermut, se ta škofov uradnik v virih ne omenja več ne pri izvajanju svojih pristojnosti ne kot priča pri urejanju škofovih fevdnih ali cerkveno-upravnih zadev. Vendar je urad gastalda nedvomno obstajal do leta 1295,⁶⁸ ko ga je kot osrednji del svojih preostalih pravic škof Brissa de Toppo prodal komuni. Če upoštevamo besedilo prodaje iz leta 1253, je ta prodaja pomenila, da škofov uradnik ni bil več pristojen za izvajanje krvnega sodstva. Poleg tega je škof komuni prepustil morebitne preostale pristojnosti javne oblasti, ki jih je imel nad prebivalci mesta. Ostale so mu zgolj pravica do kovanja novcev, desetnin ter fevdov. Iz dikcije listine ter uporabljenih besednih zvez je razvidno, da se vsebinsko ne nanaša na prodajo iz leta 1253, temveč na (neohranjeno) listino, s katero so škofje potrdili, da imajo navedene pravice v fevdu od oglejskega patriarha. To razberemo iz omemb desetnin in pravice do kovanja novcev ter iz omemb drugih fevdov, ki jih ima tržaška škofija v posesti. Poleg tega na tovrstno povezavo z oglejskimi patriarhi najbolj opozori tisti del listine, v katerem je navedeno, da je tedanji oglejski patriarh Rajmond della Torre dovolil, da lahko škof Brissa de Toppo te pravice proda tržaški komuni.

Naracijski del listine dodatno pojasni okoliščine, v katerih je prišlo do prodaje gastaldovega urada. Temu dejanju so botrovale slabe razmere v celotni Istri ter še posebej na območju Trsta in v tržaški škofiji, ki so povzročile veliko materialne škode. S tem je najverjetneje mišljena vojna proti Benečanom, v kateri je Trst sodeloval na strani oglejskega patriarha in Goriških grofov.⁶⁹ O slabem stanju priča tudi naracijski del sočasne listine, s katero je škof tržaški komuni v desetletno upravljanje predal grad Mokovo (castello di Mocco); govora je o nasilju, uničevanju škofovih vinogradov ter zmanjšanju števil delavcev na njegovih posestih.⁷⁰ Poleg tega je tržaško škofijo nedvomno prizadela tudi izguba Umaga leta 1269, ko so se prebivalci podredili Benečanom. Škofovo nezadovoljstvo se je pokazalo v več poskusih, da bi Umag ponovno pridobil, vendar so bili neuspešni.⁷¹ Dodaten indic o škofovi zado-

ženosti prinaša listina iz leta 1290, s katero je nekemu Florentincu zaradi dolga dal v zastavo svoje prihodke od mestnih vrat.⁷²

In če se vrnemo na uvodno izhodišče – vprašanje javne oblasti tržaških škofov v Trstu, obravnavano skozi prizmo odnosov med škofi in komuno –, ugotovimo, da smo za čas ob koncu 13. stoletja prišli do obratno sorazmernega zaključka, tj. do najvišje stopnje avtonomije tržaške komune. Prodaja gastaldovega urada je bila logičen zaključek zatona javne oblasti tržaških škofov ne le zaradi poslabšanja razmer v tržaški škofiji, kar je kot glavni razlog navedeno v obeh listinah o prodaji iz let 1253 in 1295, temveč tudi zaradi razvoja mestne avtonomije. Ta proces je zaradi drugačnega odnosa z nosilcem javne oblasti v mestu v Trstu trajal skoraj stoletje dlje kot v drugih istrskih mestih. Zaznamovale so ga raznolike faze: od začetne pred nastankom komune, prek postopnega oblikovanja komunalnih uradov do obratno sorazmernega razmerja, ko so škofje izgubili oblast nad mestom in jo prepustili komuni.⁷³

VIRI IN LITERATURA

OBJAVLJENI VIRI

Acta et diplomata I: Minotto, A. S. (ur.): *Acta et diplomata e R. Tabulario Veneto usque ad medium*

od prebivalcev Umaga, ko ti odplačajo še zadnje dajatve v žitu, ki so jih dolgovali škofu (CDI II, str. 847–848, št. 477). Prizadevanja tržaških škofov za pridobitev posvetne oblasti nad Umagom srečamo še v prvi polovici 14. stoletja; škof Ludvik della Torre je o stanju obvestil papeža Klementa VI., ki je nato na beneško komuno naslovil zahtevo po restituciji Umaga tržaški škofiji (CDI III, str. 1221, št. 723), vendar so bila tudi ta prizadevanja neuspešna.

⁷² CDI II, str. 773, št. 421; Kosi, *Spopad*, str. 53.

⁷³ Četudi je tržaška komuna po letu 1295 imela v svojih rokah javno oblast v mestu, to še ni pomenilo, da so škofje opustili težnje po obnovitvi nekdanjih pravic. V tem okviru je mogoče razumeti poziv komune leta 1305 po obnovitvi podelitve gastaldovega urada, ki mu je tedanji škof Rudolf Pedrazzani naposled ugodil (CDI III, str. 914–915, št. 517), najbolj pa o željah po nekdanji oblasti priča ponareditve listine kralja Karla Luksemburškega z letnico 1352 (CDI III, str. 1247–1248, št. 737). Nastala je za časa škofa Antonija de Negrija, prvega tržaškega škofa, ki je zase uporabljal naziv grof (*comes*), gl. Babudri, *Nuovo sillabo*, str. 212. Pravzaprav listina ne prinaša potrditve oziroma vnovične podelitve pravic iz naslova javne oblasti tržaškim škofom, temveč donacijo *ex novo*. Nikjer v besedilu ni omenjeno, da so tržaški škofje te pravice v preteklih stoletjih že posedovali, prav tako pa ni omenjena ne prvotna podelitev kralja Lotarja II. ne njena potrditev s strani cesarja Friderika II. Kljub temu ni dvoma o tem, da listina v dispozicijskem delu sloni na podelitvi iz leta 948. Dediščina škofa Antonija de Negrija je vidna v tem, da so njegovi nasledniki vse do 19. stoletja zase uporabljali grofovski naziv.

Vergottini, *Lineamenti storici* II, str. 182 s poskusom ponovne vzpostavitve javne oblasti tržaških škofov v mestu v prvi polovici 14. stoletja povezuje tudi upor Marka Ranfa proti mestni komuni. Hipoteza temelji na dejstvu, da je bil Marko Ranfo škofov vazal (kot tak omenjen leta 1288, gl. CDI II, str. 747, št. 421), vendar z razpoložljivimi viri ni preverljiva.

⁶⁷ Vergottini, *Lineamenti storici* II, str. 176–177 striktno naslavljanje tržaške komune razume v kontekstu imenovanja podestata iz Furlanije leta 1282, torej osebe iz patriarhovega kroga; patriarh močne tržaške komune ni želel razžaliti z izpostavitvijo škofa.

⁶⁸ CDI II, str. 823–824, št. 460.

⁶⁹ Štih, I rapporti, str. 84–85.

⁷⁰ CDI II, str. 825–826, št. 461.

⁷¹ Leta 1299 je v Kopru prišlo do sodnega zasedanja, na katerem je v sporu med prebivalci Umaga in tržaškim škofom Brisso di Toppom kot arbiter odločal koprski duhovnik Konrad. Razsodil je, da tržaški škof ne sme ničesar več zahtevati

- seculum XV summatim regesta: Documenta ad Forumjulii Patriarchatum Aquileiensem Tergestum Istriam Goritiam spectantia I. Venetiis: Typis Joh. Cecchini 1887.*
- II *Liber Communis: Il Liber Communis detto anche Plegiorum del R. Archivio Generale di Venezia* (Archivio Veneto III/2). Venezia: Tipografia del commercio di Marco Visentini, 1872.
- CDI: Pietro Kandler (ur.): *Codice diplomatico Istriano I–III*. Trieste: Riva, 1986.
- Kos (ur.), *Gradivo II*: Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II*. Ljubljana: Leonova družba, 1906.
- Kos (ur.), *Gradivo IV*: Kos, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV*. Ljubljana: Leonova družba, 1915.
- Kos (ur.), *Gradivo V*: Kos, Milko: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku V*. Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- MGH D O I: *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum: Diplomatum regum et imperatorum Germanie I: Conradi I. Henrici I. et Ottonis I. diplomata*. Hannoverae: Impensis Bibliopoli Hahniani, 1879–1884.
- MGH D O II: *Monumenta Germaniae Historia inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum: Diplomatum regum et imperatorum Germanie II: Ottonis II. et III. diplomata*. Hannoverae: Impensis Bibliopoli Hahniani, 1893.
- RI V, 1, 1: Johann Friedrich Böhmer: *Regesta imperii V: Jüngere Staufer 1198–1272: Die Regesten des Kaiserreichs unter Philipp, Otto IV, Friedrich, Heinrich (VII), Conrad IV, Heinrich Raspe, Wilhelm und Richard*. Innsbruck: Verlag der Wagnerschen Universitäts-Buchhandlung 1881.
- Rubeis, *Monumenta Ecclesiae*: Rubeis, Bernardo Maria de: *Monumenta ecclesiae Aquileienses*. Argentinae 1740.
- Schiaparelli (ur.), *I diplomi di Berengario I*: Schiaparelli, Luigi (ur.): *I diplomi di Berengario I* (Fonti per la storia d'Italia). Roma: 1903.
- Schiaparelli (ur.), *I diplomi di Ugo*: Schiaparelli, Luigi (ur.): *I diplomi di Ugo e di Lotari, di Berengario II e di Adalbergo* (Fonti per la storia d'Italia). Roma: 1924.
- LITERATURA
- Babudri, Francesco: Nuovo sillabo cronologico dei vescovi di Trieste. *Archeografo Triestino* ser. III, 9, 1921, str. 157–243.
- Benussi, Bernardo: *L'Istria nei suoi due millenni di storia*. Trieste, 1924.
- Benussi, Bernardo: *Nel medio evo: Pagine di storia istriana I–II*. Rovigno, Trieste: Centro di ricerche storiche, 2004.
- Bonomo, Andrea Giuseppe de: *Sopra le monete de vescovi*. Trieste: Stamperia dell' Eccelso Governo, 1788.
- Bordone, Renato: I poteri di tipo comitale dei vescovi nel secoli X–XII. *Formazione e strutture dei ceti dominanti nel medioevo: Marchesi, Conti e Visconti nel Regno Italico (sec. IX–XII)* (Atti del terzo convegno di Pisa, 18.–20. marzo 1999, ur. Amleto Spicciari). Roma: Istituto storico italiano per il medioevo, 2003, str. 103–122.
- Bottazzi, Marialuisa: Trieste e Venezia. *Medioevo a Trieste: Istituzioni, arte, società nel trecento* (Trieste, Civico Museo del Castello di San Giusto, 30. 7. 2008–25. 1. 2009, ur. Paolo Cammarosano, Michela Messina). Trieste: Cinisello Balsamo Silvana Editoriale, 2008, str. 50–61.
- Bottazzi, Marialuisa: Venezia e Trieste. *Medioevo a Trieste: Istituzioni, arte, società nel trecento* (ur. Paolo Cammarosano). Roma: Viella, 2009, str. 61–80.
- Cammarosano, Paolo: La struttura comunale. *Medioevo a Trieste: Istituzioni, arte, società nel trecento* (Trieste, Civico Museo del Castello di San Giusto, 30. 7. 2008–25. 1. 2009, ur. Paolo Cammarosano, Michela Messina). Trieste: Cinisello Balsamo Silvana Editoriale, 2008, str. 74–79.
- Cammarosano, Paolo: Trieste fra Duecento e Trecento. *Medioevo a Trieste: Istituzioni, arte, società nel trecento* (Trieste, Civico Museo del Castello di San Giusto, 30. 7. 2008–25. 1. 2009, ur. Paolo Cammarosano, Michela Messina). Trieste: Cinisello Balsamo Silvana Editoriale, 2008, str. 90–98.
- Chabert, August: *Bruchstück einer Staats- und Rechtsgeschichte der Deutsch-Österreichischen Länder*. Wien: Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1852.
- Croce, Ireneo della: *Historia antica e moderna, sacra e profana, della città di Trieste*. Venezia: Appresso Girolamo Albrizzi, 1698.
- Cuscito, Giuseppe: Chiese e organizzazione religiosa a Trieste tra XIII e XIV secolo. *Medioevo a Trieste: Istituzioni, arte, società nel trecento* (Trieste, Civico Museo del Castello di San Giusto, 30. 7. 2008–25. 1. 2009, ur. Paolo Cammarosano, Michela Messina). Trieste: Cinisello Balsamo, 2008, str. 99–124.
- Cuscito, Giuseppe: La Chiesa tergestina tra Medioevo e incipiente Rinascimento. *Breviarium secundum consuetudinem Aquilegensis ac Tergestinas Ecclesias: Commento al Breviario e saggi critici* (ur. Ettore Malnati, Roberto Gherbaz, Ilaria Romanzin). Brescia: Marco Serra Tarantola, 2011, str. 259–337.
- Cuscito, Giuseppe: *La diocesi di Trieste: Note storiche*. Trieste, 1988 (Documenti della Chiesa di Trieste, 18).
- Cuscito, Giuseppe: La formazione dei poteri comi-

- tali dei vescovi sulla città di Trieste nel dibattito storiografico. *Quaderni Giuliani di storia*, 11, 1990, str. 131–144.
- Cuscito, Giuseppe: *Trieste: Diocesi di frontiera: Storia e storiografia*. Trieste: Editreg, 2017.
- Cusin, Fabio: *Venti secoli di bora sul carso e sul golfo: Storia di Trieste dalle origini ai giorni nostri*. Trieste: Il Gabbiano, 1952.
- Dagostini, Lorenzo: Monete triestine tra Duecento e Trecento. *Medioevo a Trieste: Istituzioni, arte, società nel trecento* (Trieste, Civico Museo del Castello di San Giusto, 30. 7. 2008–25. 1. 2009, ur. Paolo Cammarosano, Michela Messina). Trieste: Cinisello Balsamo Silvana Editoriale, 2008, str. 90–98.
- Du Cange et al.: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Niort, 1883–1887.
- Dupre Theseider, Eugenio: Vescovi e città nell'Italia precomunale. *Vescovi e diocesi in Italia nel medioevo (sec. IX–XIII)* (Italia sacra: Studi e documenti di storia ecclesiastica V). Padova: Antenore, 1964, str. 49–102.
- Fonseca, Cosimo Damiano – Violante, Cinzio: Cattedrale e città in Italia dall' VIII al XIII secolo. *Chiesa e città: Contributi della Commissione italiana di storia ecclesiastica comparata aderente alla Commission internationale d'histoire ecclesiastique comparee al 17. Congresso internazionale di scienze storiche* (Madrid, 26. 8.–2. 9. 1990, ur. Cosimo Damiano Fonseca, Cinzio Violante). Congedo: Galatina, 1990, str. 11–31.
- Kos, Franc: Iz zgodovine devinskih gospodov. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani*, 1, 1923, str. 91–134.
- Kos, Milko: Opazke h kronološki vrsti tržaških škofov v srednjem veku. *Carniola VII*, 1916, str. 161–177.
- Kosi, Miha: *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »dežele Kras«: Vojaska in politična zgodovina Krasa od 12. do 16. stoletja*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2018.
- Maneresi, Cesare: Alle origini del potere dei vescovi nel territorio esterno delle città. *Bullettino dell'Istituto storico italiano per il medioevo*, 58, 1944, str. 221–334.
- Mayer, Ernesto: La costituzione municipale dal-mato-istriana nel medio evo e le sue basi romane (trad. di C. Franceschi con osservazioni di U. Inchiostri e del traduttore). *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 22, 1906, str. 346–462.
- Miller, Maureen C.: From Episcopal to Communal Palaces: Places and Power in Northern Italy, 1000–1250. *The Journal of the Society of Architectural Historians* 54, 1995, 2, str. 175–185.
- Miller, Maureen C.: *The Bishop's Palace: Architecture & Authority in Medieval Italy*. Ithaca – London: Cornell University Press, 2000.
- Miller, Maureen C.: Topographies of Power in the Urban Centers of Medieval Italy: Communes, Bishops, and Public Authority. *Beyond Florence: The Contours of Medieval and Early Modern Italy* (ur. Paula Findlen, Michelle M. Fontaine, Duane J. Osheim). Stanford: Stanford University Press, 2003, str. 181–190.
- Pahor, Miroslav: Organizacija oblasti v občini Izola po listinah iz leta 1253 in 1260. *Kronika* 24, 1976, str. 158–165.
- Rieger, Karl: Die Immunitätsprivilegien der Kaiser aus dem sachsichen Hause für italienische Bisthümer. *Siebter Jahresbericht über das k.k. Franz-Joseph Gymnasium in Wien: Selbstverlag des Gymnasiums*, 1881, str. 3–50.
- Rutar, Simon: *Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra: Prirodosnanski, statistični, kulturni in zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica slovenska, 1896.
- Schiaparelli, Luigi: I diplomi dei re d'Italia: Ricerche storico-diplomatiche. *Bullettino dell'Istituto storico italiano*, 34, 1914, str. 7–225.
- Scussa, Vincenzo: *Storia cronografica di Trieste dalla sua origine all' anno 1695*. Trieste: Stab. Tipog.-litogr. Di C. Coen Editore, 1863.
- Štih, Peter: *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Štih, Peter: I rapporti tra i conti di Gorizia e Trieste fino alla sottomissione della città agli Asburgo nel 1382. *Medioevo a Trieste: Istituzioni, arte, società nel Trecento* (ur. Paolo Cammarosano). Roma: Vela, 2009, str. 81–98.
- Tabacco, Giovanni: *The struggle for power in medieval Italy: Structures of political rule*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Tabacco, Giovanni: Vescovi e comuni in Italia. *I poteri temporali dei vescovi in Italia e Germania* (ur. Carlo Guido Mor, Heinrich Schmidinger). Bologna: Il Mulino, 1979, str. 253–282 (Annali dell'Istituto storico italo-germanico, Quaderno 3).
- Tamaro, Attilio: *Storia di Trieste I*. Roma: Alberto Stock Editore, 1924.
- Tamaro, Attilio: Documenti inediti di storia triestina (1298–1544). *Archeografo Triestino: Volume del centenario I*, 1929–1930, str. 1–93.
- Ughelli, Ferdinando: *Italia sacra sive De episcopis Italiae et insularum adjacentium IV*. Roma: Sebastianum Coleti, 1717.
- Vergottini, Giovanni de: Comune e vescovo a Trieste nei secoli XII–XIV. *Studi storici in onore di Giachino Volpe per il suo 80° compleanno I*. Firenze: Sansoni, 1958, str. 361–380.
- Vergottini, Giovanni de: La costituzione provinciale dell'Istria nel tardo medio evo. *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 38, 1926, str. 82–127.
- Vergottini, Giovanni de: *Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria durante il Medioevo*.

Trieste: Società istriana di archeologia e storia patria, 1974.

Vidulli Torlo, Marzia: I vescovi di Trieste tra Duecento e Quattrocento: Una cronologia. *Medioevo a Trieste: Istituzioni, arte, società nel trecento* (Trieste, Civico Museo del Castello di San Giusto, 30. 7. 2008–25. 1. 2009, ur. Paolo Cammarosano, Michela Messina). Trieste: Cinisello Balsamo Silvana Editoriale, 2008, str. 130–137.

Vilfan, Sergej: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.

S U M M A R Y

Bishops of Trieste and their public authority in the city from the mid-tenth to the end of the thirteenth century in relation to the commune of Trieste

In 948, King Lothar II of Italy granted the bishops of Trieste public authority over the city and the surrounding area within a three-mile radius. While this is the only such case among Istrian towns, it is not an isolated one within a wider geographical area. The two main starting points for examining the ways in which the Trieste bishops exercised public authority are: their jurisdiction in the city and the question of the city's foreign policy. Scarce written sources from the high Middle Ages reveal nothing about the situation in Trieste from the mid-tenth to the first half of the twelfth century. The first tangible insight is offered in a document of 1139 which also contains the first mention of a gastaldus, the Trieste bishop's official, and of the city commune. Because of this specific situation, the bishops' public authority in the city until the end of the thirteenth century can be investigated only in relation to the commune of Trieste as the institution which ultimately established its autonomy and became the holder of public authority in Trieste. The office of gastaldus, which can be traced until the end of the thirteenth century, is the most reliable indicator of the ways in which bishops exercised public authority. Gastaldus can also be linked to three judges, whose offices were, unlike in other Istrian towns, considered to be on a par with gastaldus's. Moreover, some of the gastaldi can be placed in the (social) circles of the Bishops of Trieste.

Even though the treaty with the Venetians from 1202 refers to the bishop's gastaldus as the person in charge in Trieste, the first half of the thirteenth century witnessed a slowly shifting balance of power and authority between Trieste's bishops and the commune. Whereas the first known reference to the city

podestà from 1216 cannot be understood as part of the commune's advanced stage of autonomy, the first mention of its rectors from 1233 does bear witness to change that started to take place at a time when bishops still exercised judicial jurisdiction.

A key shift in relations occurred in 1253, when the then bishop of Trieste sold most jurisdictions exercised within the domain of public authority to the representatives of the commune. The remaining jurisdictions, i.e. those possessed by the offices of gastaldus and high justice, were sold in 1295. Both transactions were prompted as much by the Trieste bishops' financial difficulties as by the widespread rise of autonomous cities – a process that, due to its specific situation, took longer to unfold in Trieste than in other Istrian towns.

R I A S S U N T O

Dominio vescovile nella città di Trieste dalla metà del X alla fine del XIII secolo attraverso il prisma dei rapporti con il comune di Trieste

Nel 948, i vescovi di Trieste ottennero dal re Lotario II d'Italia il potere pubblico sulla città di Trieste e sulle tre miglia che la circondavano. Questo è l'unico caso del genere tra le città istriane, ma non affatto isolato in un contesto geografico più ampio. Due sono i punti di partenza principali per valutare l'esercizio del potere pubblico da parte dei vescovi di Trieste: la giurisdizione dei vescovi nella città di Trieste e la questione della politica estera della città. A causa della mancanza di fonti scritte dell'Alto Medioevo, non disponiamo di informazioni che potrebbero illustrare la situazione nella città dalla metà del X alla prima metà del XII secolo. Le prime informazioni tangibili risalgono al 1139, precisamente a un atto dove allo stesso tempo viene menzionato per la prima volta il gastaldo, l'amministratore ufficiale del vescovo di Trieste e il comune di Trieste. Per questo motivo, per il periodo fino alla fine del XIII secolo, è possibile studiare l'esercizio del potere pubblico dei vescovi in città solo in relazione al comune, l'istituzione che alla fine ottenne la propria autonomia e diventò detentore del potere pubblico in città. È possibile seguire le tracce dell'ufficio del gastaldo, menzionato per la prima volta nel documento in questione, fino alla fine del XIII secolo. Si tratta dell'indicatore più evidente dell'esercizio del potere pubblico da parte del vescovo e vi è possibile associare anche tre giudici che, a differenza di altre città istriane, a Trieste compaiono a fianco del gastaldo. È possibile inoltre collocare i singoli detentori di questo ufficio nei circoli (sociali) dei vescovi di Trieste.

Sebbene nel 1202, in accordo con Venezia, a capo di Trieste risulti essere il gastaldo del vescovo, la prima metà del XIII secolo fu segnata da una lenta svolta nel rapporto di potere e autorità tra i vescovi di Trieste e il comune. Anche se la prima menzione conosciuta del podestà di Trieste risalente al 1216 non si può ancora intendere nel contesto di un livello superiore di sviluppo dell'autonomia del comune, la prima menzione dei rettori del comune nel 1233 ne testimonia i cambiamenti. In quel periodo i vescovi esercitavano ancora le loro competenze giurisdizionali.

La svolta cruciale in questo rapporto avvenne nel 1253 quando il vescovo di Trieste di allora vendette la maggior parte dei suoi poteri pubblici ai rappresentanti del comune. Nel 1295 avvenne la vendita dei restanti diritti, ovvero l'ufficio di gastaldo e l'esercizio del diritto di sangue. Entrambe le vendite furono da un lato innescate dalle difficoltà finanziarie dei vescovi di Trieste e, dall'altro lato, dallo sviluppo generale dell'autonomia delle città, che, dovuto alla situazione specifica di Trieste, fu più lento rispetto ad altre città istriane.

Albrecht Carl Seutter: Trst sredi 18. stoletja.

Trst na zemljevidu Janeza Dizme Florjanciča, 1744 (izrez): Ducatus Carnioliae tabula chorographica. Ljubljana (brani: Zemljepisni muzej Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU).